

Morsingske bebyggelsesnavnetyper I

Af BENT SØNDERGAARD

Indføring.

I dansk forskning inddeler man traditionelt stednavnene i bebyggelsesnavne og naturnavne, selv om disse to begreber logisk set ikke er helt tilfredsstillende, se herom Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen, Stednavneforskning I, s. 23 ff.

Den almindelige definition af begreberne fremgår direkte af ordene: bebyggelsesnavne er stednavne, der betegner menneskelige bebyggelser f.eks. byer, landsbyer, gårde, huse- og naturnavne er navne på natur forekomster (uden bebyggelsesmæssigt indhold) f. eks. høje, åer, marker.

Det er den første af disse to stednavnegrupper, som er genstand for denne undersøgelse, dog med den indskrænkning, at kun navne af en vis alder kommer i betragtning; det vil i praksis sige, at interessen koncentrerer om de gamle landsbynavne samt navne på enkelte større gårde.

Det typiske danske stednavn er sammensat af to led - hvad der ikke altid er det samme som to stavelser - nemlig et forled (der også kan kaldes marginalled) og et efterled (der også kan kaldes centralled). Eksempler: I *Jølby*, *Frøslev*, *Tøving er Jøl-*, *Frøs-*, *Tøv-* marginalled og *-by*, *-lev*, *-ing* centralled.

Nogle stednavne er dog usammensatte og består derfor kun af et centralled. Typeeksempel: *Torp*.

Når en forsker skal behandle stednavneforrådet i et bestemt landområde - i dette tilfælde den velafgrænsede geografiske enhed som øen Mors er - er det nødvendigt for ham på en eller anden måde at skabe sig et overblik over navnene. I praksis gør han dette ved på grundlag af stednavnenes centralled at inddele disse i typer; altså taler han om stednavnetyper som f. eks. *-by*, *-lev*, *-ing*, se eksemplerne ovenfor.

Allerede her møder der os imidlertid en vanskelighed, nemlig den, at når man skal typebestemme stednavne, kan man ikke altid stole på de nutidige skriveformer, men man må ligesom når man skal tolke navnene - gå tilbage til navnenes *ældste skrive former* - da visse navne har skiftet type eller er blevet forvansket på anden måde.

Et morsingsk eksempel til illustration:

Et sognenavn som *Jørsby* ville man jo ud fra den nutidige skriveform henregne til typen *-by* - på samme måde som *Jølby* ovenfor - og til denne type er navnet da også senere blevet overført, men af gamle skriveformer som 27/3 1402 *Jørsbo*, *Jørsboo*, 25/9 1439 *Jørsbod* - hele den ældre overlevering af navnet op til ca. 1600 støtter disse former - kan vi se, at navnet oprindeligt må have tilhørt en anden type, nemlig *-bod*. Om betydningen af ordet *bod* i stednavne, se Danmarks Stednavne, bd. III s. XIX og

Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder: - *bodba*. Om tolkningen af *Jørsby*, se Nudansk Ordbog *Jørsby* og *-bo*.

I det foregående er der blevet afklaret nogle begreber, som må være præciserede, før den egentlige undersøgelse kan påbegyndes. Betegnelsen bebyggelsesnavn er blevet bestemt. Det samme gælder stednavnetyper samt undersøgelsesområdets afgrænsning.

Først analyseres nogle af de vigtigste morsingske navnetyper enkeltvis. Dette er den nødvendige basis for et forsøg på almindelig karakteristisk af stednavnene på Mors, herunder navnenes alder.

Stednavnetyper -lev

Materiale:

Ejerslev, sognenavn, Morsø Nørre herred.

11/2 1422 *aff Ethersløff*

9/12 1435 *i Eyærsløff*

Dialektudtale: *e:sle*

Erslev, sognenavn, Morsø Nørre herred

17/2 1412 *in parrochia Æærsløff*

1/12 1433 *Eersløff*

Dialektudtale: *e:'sle*

Fjallerslev, Ovtrup sogn, Morsø Sønder herred.

1/10 1422 *in villa Fiældersløff*

1467 *i Fjallerslef*

Dialektudtale: *fjalesle*

Frøslev, sognenavn, Morsø Sønder herred.

17/2 1412 *i Frøsløff*

13/5 1447 *i Frøslæ*

Dialektudtale: *frösle*

Ljørslev, sognenavn, Morsø Sønder herred.

1413 *i Lørsleff sogen*

22/7 1483 *fra Liørsloff*

Dialektudtale: *ljøsle* og *lørsle*

Sejerslev, sognenavn, Morsø Nørre herred.

26/11 1415 *in Seersløff, in Seyærsløff*

Dialektudtale: *se:sle*

Sillerslev, Ø. Assels sogn, Morsø Sønder herred.

1484 *i Sillersløff*

Dialektudtale: *selesle*

Vejerslev, sognenavn, Morsø Sønder herred.

26/6 1420 *i Wethersloff, Parochia Wethersløff*

29/3 1486 *Veyrsløff, i Weyrsløff*

Dialektudtale: *we:sle*

Disse otte morsingske navne på *-lev* er tolket i: Bent Søndergaard, Indledende studier over den nordiske stednavnetype *lev* (*löv*). Af de seks sognenavne findes endvidere tolkninger i Nudansk Ordbog.

Om betydningen af centralledet *-lev*, se førstnævnte værk, side 133 ff., og sidstnævnte værk: *-lev*.

Som typeeksempel vælges her en tolkning af *Vejerslev*.

Dette navn skal sammenstilles med *Vejerslev* i Houlbjerg herred og et i Småland forekommende *Vederslöv*, Kinnevalds herred.

For alle tre navnes vedkommende er tolkningsgrundlaget **Witherslef*, og de indeholder ejefald af et personnavn *Withar*, der kendes både fra gammeldansk, gammelnorsk og gammelsvensk.

Af denne tolkning ser vi noget, der er karakteristisk for hele *lev*-typen, nemlig at forleddet *-* som oftest *-* er er personnavn (tit et gammelt personnavn, der består af to led, således som det er tilfældet med *With-ar*).

Teoretisk kan alle de morsingske levnavne være sammensat med personnavne, omend det må indrømmes, at det er vanskeligt at fremsætte en blot nogenlunde sikker tolkning af *Ljørslev* og *Sillerslev*. Hertil kommer, at jeg personligt er af den opfattelse, at forleddet i *Frøslev* bedst kan udlægges som navnet på den førkristne nordiske gud *Frø*.

Primære lev-navne i Nordjylland.

Som ovenfor nævnt har Mors otte levnavne. Dette er meget på et så lille landområde, når der sammenlignes med de omkringliggende landskaber: Salling har tre navne (*Frammerslev*, *Grinderslev*, *Roslev*), Fjends herred har to (*Højslev*, *Ørslevkloster*). I den nordlige del af Hardsyssel forekommer kun

Vindelev (Sale sogn, Ginding herred). På Thyholm findes der dog tre lev-byer (*Barslev*, *Flovlev*, *Uglev*), og det er en nærliggende tanke, at der er en forbindelse herimellem og de sydligste morsingske lev-byer (*Sillerslev*, *Ljørslev*, *Vejerslev*). Fra dialektforskningen ved vi jo nemlig, at en række sprogligheder mellem Thyholm og Sydmors gør det naturligt at antage en gammel forbindelse mellem disse to egne. Påfaldende få levnavne eksisterer i Thy, nemlig kun to (*Villerslev* og herredsnavnet *Hillerslev*). Det første ligger ikke langt fra Thys Limfjordskyst, direkte over for de tre morsingske lev-er *Fjallerslev*, *Frøslev*, *Erslev*, jf. kortet. Afstanden over Limfjorden mellem *Hillerslev* og de to morsingske lev-er *Sejerslev* og *Ejerslev* er heller ikke stor.

I den østlige del af Hanherred forekommer der en enklave på fem levnavne (*Fjerritslev*, *Haverslev*, *Horslevgård*, *Torslev*, *Øslev*), som dog snarest står i forbindelse med levnavnene i det nordlige Midthimmerland, jf. kortet, hvorimod den vestlige - mod Mors vendende - del af Himmerland er uden levnavne, jf. kortet.

Sammenfattende kan det altså siges, at Mors - Thyholm er centrum - rent talmæssigt - i dette levnavneområde i den vestlige del af Limfjordslandet.

Stednavnetypen *-sted*

Materiale:

Alsted, sognenavn, Morsø Nørre herred.

10/2 1422 *Alstedt*

26/10 1479 *Alstet*

Dialektudtale: alsde

Rested, sognenavn, Morsø Sønder herred.

26/4 1408 *Ræsteth*

3/5 1424 *Rested*

Dialektudtale: ræsdde

Disse to navne er tolket i: John Kousgård Sørensen, Danske bebyggelsesnavne på *-sted*, samt i Nudansk Ordbog.

Om betydningen af centralledet *-sted*, se førstnævnte værk, side 165 ff., og sidstnævnte værk: *-sted*.

Som typeeksempel vælges her tolkningen af *Rested*.

Med udgangspunkt i den ældste skriveform udlægges forleddet som plantenavnet *ræ*.

Dette ord er tidligst optegnet på morsingmål af Caspar Schade: *ræ* = vandplanten *Chara vulgaris*, "som ved Efteraars Stormene rives løs i Fjorden og drives til Landbredden" (C. Schade. Bidrag til et jydsk Idioticon 1807, side 125). Senere, nemlig i 1868, har K. J. Lyngby optegnet ordet på Mors og defineret det på følgende måde: "Tang, som driver i Land ved Fjorden". (K. J. Lyngby, Samlinger til nørrejysk V, side 32).

Rested betyder altså: det sted, hvor der er *ræ*.

Dette ræ spillede en vigtig rolle for tidligere tiders landbrug.

Tilfældigvis har vi fra Mors overleveret en optegnelse fra sidste århundrede, der illustrerer dette.

Det fortælles heri, at Limfjorden visse steder er meget rig på ræ, som i stærk pålandsvind river sig løs og driver mod land. Men en stor rive - en såkaldt *rækrat*, C. Schade, Bidrag - - - s. 125 bærer sognets beboere dette ræ op på strandbredder og ”efter Øens Skik” anbringes det i dynger - en såkaldt *rækyk*, C. Schade, Bidrag - - - s. 128 -, hvor det gennem noget tid udsættes for vejr og vind for senere at blive blandet med staldgødning og anvendt til gødskning af markerne (A. Thaning, Erindringer fra Mors 1834-36, trykt i Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 3. række, bind 5, side 562 f.).

Selv om denne beskrivelse af tidligere tiders forsøg på ved hjælp af ræ at forøge gødningsproduktionen - et stort problem i ældre landbrug - kun er ca. 150 år gammel, kan der næppe være nogen tvivl om, at den afspejler en meget gammel tradition.

Hvorledes forholder denne sproglige fortolkning sig nu til naturomgivelserne på stedet?

Det er nemlig et meget gammelt krav i dansk navneforskning at for at en ad sproganalytisk vej frembragt tolkning af et naturbetegnende forled er rigtig, så skal den kunne bevises eller sandsynliggøres ud fra de stedlige naturforhold.

Ved *Rested* synes der at være tale om en god overensstemmelse. Som kortet viser, findes der syd for *Rested* by en lavning, som står i forbindelse med en nu udtørret - men tidligere vandfyldt - arm af *Tissingvig*. Under bestemte vindforhold må et sådant sted have været velegnet til ræbjærgning.

Rested

Udsnit af Geodetisk Instituts kort 1:50.000

Som det fremgår af materialeopstillingerne ovenfor, er navnetypen *-sted*, modsat typen *-lev*, sparsomt repræsenteret på Mors. For øvrigt er det påfaldende, at forholdene mellem de to typer er omvendt i Thy, hvor der, som før nævnt, kun eksisterer 2 levnavne, mens der i den øvrige del af det gamle

Thisted amt (minus Mors) forekommer 18 bebyggelser på *-sted*.

Nogen sikker forklaring på dette mærkelige forhold kan der ikke gives.

Stednavnetypen -um Materiale.

Em, Blistrup sogn, Morsø Sønder herred.

1453-86 *Em*

Dialektudtale: *æm*'

Mygdam Mølle, V. Assels sogn, Morsø Sønder herred.

25/10 1634 *Midom Mølle*

1638 *Mydam Mølle*

1664 *Midum Mølle*

1688 *Myhdum Mølle*

Dialektudtale (som slægtsnavn): *mø:dem*, *my:dem*

Denne overlevering er sen og ugod. Det forekommer derfor at være dristigt, at Kristian Hald, De danske stednavne paa -um, s. 86, jvf. også kortbilaget bag i bogen, regner dette stednavn til de primære (ægte) *um*-navne. Personligt tror jeg, det er realistisk at regne med, at navnet er af en helt anden sproglig oprindelse.

Skarum, Alsted sogn, Morsø Nørre herred.

3/12 1415 *Skarm*

10/2 1422 *Skarem*

11/5 1479 *Scharum*, *Scharumb*

Dialektudtale: *ska:rm*

På grundlag af den sproglige overlevering er det vanskelig at afgøre med sikkerhed, om navnet oprindeligt hører til typen *-um* eller ikke. Kristian Hald, ovennævnte værk, side 92, regner ikke navnet hertil. Se endvidere Bent Søndergaard, Skarre navnene på Nordmors, Historisk Årbog for Thisted Amt 1966 s. 210 ff.

Om betydningen af centralledet *-um* (*-m*), se Kristian Hald ovennævnte værk, side 15 ff. og Nudansk Ordbog: *um*.

Med fuldstændig sikkerhed er altså kun *Em* et ægte *um* navn.

Dette navn skal først sammenstilles med to enslydende navne: *Em* i Børglum herred og *Em* i Lollands Sønder herred og dernæst med *Øm* i Ramsø herred samt *Øm* Kloster (Emborg) Tyrsting herred, idet *ø* har udviklet sig til *e* (i skriften) og *æ* (i udtalen) foran *m*, jvf. at et *søm* på oprindeligt morsingmål hedder en *sæm*, og en *tømme* en *tæm*, og tillægsordet *øm* hedder *æm*. *Em*, *Øm*, betyder egentlig ”*ø-hjem*”, d. v. s. ”*hjemmet*” (= bebyggelsen) på øen.

Den *ø*, der her er tale om, kan ikke - som man måske i første omgang tror - være Mors - thi denne beliggenhed er jo fælles for alle de her behandlede stednavne.

På den anden side kan *Em* næppe nogensinde have været en *ø* i den betydning, vi nu bruger ordet, men ved at betragte kortet kan vi godt forestille os, at det

før udtørringernes tid har været et sted med meget vand.

Syd for Em findes endnu som en arm af Glomstrup vig Søndervig, hvoraf en arm tidligere er gået mod nord, op imod Gammelvold, ligesom en arm af Tissingvig tidligere gik i nordøstlig retning. *Em* må altså på et vist tidspunkt have været omgivet af vand på tre sider. Og når vi f. eks. i Nudansk Ordbog under: *Em* ser, at ø i gamle stednavne kan betyde "lav strækning ved vand", så må vi indrømme, at der også her - på samme måde som det var tilfældet ved *Rested* - er en god overensstemmelse mellem den sproglige stednavneudlægning og stedets naturforhold.

Em
Udsnit af Geodætisk Instituts kort 1:50:000

Stednavnetypen -ing Materiale:

Tøving, Galtrup sogn, Morsø Nørre herred.
18/3 1371 *Thøwing*
14/2 1408 *Thøfuing*
Dialektudtale: *tøweng*

Ørding, sognenavn, Morsø Sønder herred.
20/11 1302 *Yrthinge*
3/12 1415 *Ørtinghe*
15/8 1427 *Ørthingh*
Dialektudtale: *öreng*

Tæbring, sognenavn, Morsø Sønder herred.
4/6 1386 *Tybring*
4/9 1424 *Tæberingh*
Jan. 1478 *Tæbring*
Dialektudtale: *tæ:breng*

Navnets to stavelser skal nok deles på følgende måde: Tæ-bring. I så fald hører navnet næppe til typen -ing. Om en mulig fortolkning af det, se Nudansk Ordbog under: *Tybrind*.

Tissinghuse, Rested sogn, Morsø Sønder herred.
Navnet er uden gamle skrivelser.

Dissing, gård i Dragstrup sogn, Morsø Nørre herred.
1/12 1433 *Digsændæ*, *Digisændæ*
Dialektudtale: *diseng*

Som de ældste skrivelser viser, tilhører navnet ikke oprindeligt typen -ing, men den dialektale udtale dokumenterer, navnet senere er blevet overført til denne type.

Om betydningen af centralledet -ing, se Nudansk Ordbog: -ing, inge og Kristian Hald, Vore Stednavne, side 41ff.

Forleddene i mange navne på -ing er vanskeligt tolkeligt hvilket tyder på, at de er gamle. Dette gælder også de to sikre morsingske ing-navne. *Tøving* synes at være utolkelig, og *Ørding* findes der en sprogligt mulig, men noget usikker, udlægning i Nudansk Ordbog.

Slutning.

I det foregående er der opregnet de morsingske stednavne af typerne -lev, -sted, -um og -ing. Disse fire typer er klassiske blandt de ældre danske bebyggelsesnavne. Derfor kan man sige, at Mors stednavnemæssigt set repræsenterer et typisk dansk landskab, dog ikke uden stedligt særpræg, se f. eks. ovenfor under: -lev.

Af de store navnetyper savnes -løse, som imidlertid er en meget kompliceret type, hvortil der knytter sig en lang række uløste problemer.

Almindeligvis påstår man, at typen næppe er sikkert påvist Jylland, se f. eks. Kristian Hald, Vore Stednavne, side 71.

En sådan påstand vil dog føre til betydelige vanskeligheder m. h. t. typebestemmelse af en række jyske stednavne f. eks. to morsingske:

Øster og Vester Assels, sognenavn, Morsø Sønder herred.
24/8 1388 *Westher Asselse*, *Westherassels*
7/3 1457 *vester Assels*
8/3 1484 *Atzels*
Dialektudtale: *øsde asels*, *væj:sde asels*

Vettels, forsvundet landsby, som senere sammen med bebyggelsen *Venner* gik op i Nykøbing, jf. de to gadenavne *Vettelsgade* og *Vennersgade*.

10/2 1422 *Vettels*
11/7 1460 *Vetells*

På grundlag af disse overleveringer kan det ikke bevises, at navnene hører til typen -løse. Det må erkendes, at typebestemmelsen er usikker, jvf. Nudansk Ordbog: *Assels*.

På grundlag af en række til dels ret udviklede dateringsmetoder, som ikke skal beskrives her - interesserede henvises til Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen, Stednavneforskning I, s. 163 ff. - regnes navnene på -lev, -sted, -um og -ing til de ældste danske bebyggelsesnavnetyper, og det vil sige, at de nok i hovedsagen bør tilskrives folkevandringstiden, altså tiden fra ca. 450 til ca. 750.

På kortet nedenfor er de morsingske navne af indstempleet.

Ældre bebyggelsesnavnetyper på Mors.

På den baggrund kan vi stille spørgsmålet:

Hvilket billede får vi af bebyggelsesforholdene på Mors i folkevandringstiden?

Rent umiddelbart konstaterer vi, at bebyggelsen ikke er jævnt fordelt over hele øen.

Det mest markante træk er, at hele det nordvestlige hjørne af øen (Sundby, Solbjerg, Bjergby, Flade) er uden disse bebyggelsesnavnetyper. Som bekendt drejer det sig om et stærkt bakket morænelandskab med tung, stærkt lerholdig jord. Denne del af øen har været vanskelig at opdyrke.

Også andre steder på øen kan vi iagttage større eller mindre enklaver uden disse stednavnetyper. Dette gælder f. eks. et område omkring Nykøbing (Tødsø, Vodstrup, Lødderup, Kårup) og et område på øens sydvestlige del (Tæbring, Karby, Næs, Hvidbjerg, Rakkeby, Ovtrup).

Senere - det vil sige i vikingetiden - skulle der blive vendt fuldstændigt op og ned på dette bebyggelsesgeografiske billede af Mors. Dette vendes der tilbage til i anden sammenhæng.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Hanherred 1975, side 30-42).